

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 1 (Haziran/June 2021): 61-81

**Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetlerinin Kullanımında Farklı Bir
Yaklaşım: İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı**

*A Different Approach to Utilizing of Fadhâil Al-Qur'an Narrations:
Ibn Kathir's Fadhâil Al-Qur'an*

Saliha Türcan

Dr., Uzman Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Specialist Peacher, Turkish Directorate of Religious Affairs
Antalya / Turkey
sturcan.trcan@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5339-2560

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30.04.2021

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.06.2021

<https://doi.org/10.52637/kiid.906197>

Atıf/Cite as

Türcan, Saliha. "Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetlerinin Kullanımında Farklı Bir Yaklaşım: İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 61-81.

Türcan, Saliha. "A Different Approach to Utilizing of Fadhâil Al-Qur'an Narrations: Ibn Kathir's Fadhâil Al-Qur'an". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 4/1 (June 2021), 61-81.

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by

Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, 03100, Turkey.

kiid@aku.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetlerinin Kullanımında Farklı Bir Yaklaşım: İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı

Öz

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri tefsirlerde genellikle sûrelerin tefsirine başlarken, bazı tefsirlerde ise sûrelerin tefsirinin sonunda nakledilmiştir. İbn Kesîr (ö. 774/1373) de diğer müfessirler gibi tefsirinde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer vermiştir. Ancak onlardan farklı olarak söz konusu rivayetlere dair tefsirinin başında “Fezâilü'l-Kur'ân” başlığıyla bir bölüm açmıştır. İbn Kesîr'in tefsirinin başına koyduğu zeyl mahiyetindeki bu çalışması fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini istihdam etme yöntem ve amacı bakımından da fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer veren diğer tefsirlerden ayrılmaktadır. Ancak hem müstakil bir bölümde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer vermesi hem de muhtevası bakımından müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserleriyle benzerlik arz etmektedir. Belki de bu benzerlikten dolayı onun tefsirinin başına koyduğu bölüm fezâilü'l-Kur'ân literatürüne ilişkin yapılan çalışmalarda müstakil fezâilü'l-Kur'ân eseri olarak değerlendirilmiştir. Ne var ki İbn Kesîr'in bu çalışması daha ziyade bir şerh niteliğindedir. Zira İbn Kesîr burada Buhârî'nin *Sahîh*'indeki “Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân” bölümündeki rivayetleri esas almış ve bu rivayetleri şerh etmiştir. Rivayetlerin tahririni yapmak ve rivayetlerin hem metnine hem de senedine yönelik izahlarda bulunmak şerh esnasında kullandığı temel yöntemlerdir. İbn Kesîr, *Sahîh-i Buhârî*'den iktibas ettiği bölümde sûre ve âyetlerin faziletiyle doğrudan ilgili hadislere yer vermemiş, bunları tefsirinin içinde belli sûre ve âyetler bağlamında nakletmiştir. Diğer kaynaklarda rivayet edilen fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini ise Buhârî rivayetlerini şerh esnasında aktarmıştır. Dolayısıyla İbn Kesîr'in eseri, amacı fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini ilgili bab başlıkları altında derleyerek aktarmak olan müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinden hem yapısal olarak hem de rivayetleri nakletme amacı açısından ayrılmaktadır. İbn Kesîr eserinde *Sahîh-i Buhârî* dışındaki kaynaklardan naklettiği rivayetlerle ilgili hadisçi titizliğiyle hareket etmiş ve bu rivayetlerle ilgili detaylı sıhhat değerlendirmelerine yer vermiştir. Onun bu uygulaması da çalışmasını rivayetlerin sıhhatine dair değerlendirmelerin daha az olduğu müstakil eserlerden farklı kılmaktadır. Bu nedenle İbn Kesîr'in eseri her ne kadar müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatüründeki eserlerle benzerlik arz etse de söz konusu eserlerden belli yönlerden ayrılan kendine özgü bir çalışmadır. Makalenin amacı İbn Kesîr'in fezâilü'l-Kur'ân'ının, rivayetlerin sadece nakliyle yetinilmeyip bu rivayetlerin dönemin hadis şerhçiliğine denk düşecek şekilde izah edilmesi bakımından özgünlüğünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda makalede İbn Kesîr'in eseri hadis şerhçiliği açısından da ele alınmıştır. İbn Kesîr'in, şerh ettiği Buhârî rivayetlerinin sıhhatine dair açıklamalara yer vermezken diğer kaynaklardan aktardığı rivayetler için detaylı sıhhat değerlendirmeleri yapması, tenkidden ziyade izah ve bilgilendirme amaçlı bir şerh yöntemi ortaya koyduğunu göstermektedir. Klasik dönem hadis şerhlerinde de görülen bu şerh yöntemi şerhe konu edilen esere atfedilen sahihlik vasfının bir sonucudur. Bu yönüyle eser klasik dönem şerhleriyle benzerlik arz etmektedir. İbn Kesîr şerh sırasında âyetlerden daha çok hadislere yer vermiştir. Onun bu tavrı da âyetlerle istişhâdın daha az rastlandığı zengin içerikli (olgun/klasik dönem) şerhlerdeki uygulamalarla örtüşmektedir. Bab-hadis uyumuna dair yaptığı izahlar ise şerhe konu edilen eserin yapısal özelliklerinin ve musannifinin görüşlerinin inceleme konusu yapıldığı hadis şerh anlayışına dönemsel olarak uygun düşmektedir. Eser belli bir hadis kitabının belli bir bölümü üzerine yapılan şerh olmasından dolayı derleme hadis şerhlerinden farklı uygulamalar içermektedir. Ayrıca İbn Kesîr'in Buhârî rivayetlerini şerh esnasında naklettiği rivayetlere ilişkin detaylı sıhhat değerlendirmelerine yer vermiş olması da onun eserini bu tür değerlendirmelerin çok nadir olduğu derleme hadis şerhlerinden farklı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fezâilü'l-Kur'ân, İbn Kesîr, Literatür, Şerh.

A Different Approach to Utilizing of Fadhâil Al-Qur'an Narrations: Ibn Kathir's Fadhâil Al-Qur'an

Abstract

The narrations of the fadhâil al-Qur'an are generally reported at the beginning of the interpretation of the surahs in tafseers, whereas in some commentaries, those are narrated at the end of the commentary of the surahs. Ibn Kathir, like other mufassirs, included the fadhâil al-Qur'an narrations in his tafseer. However, unlike them, he added a chapter named "Fadhâil al-Qur'an" at the beginning of his tafseer about the aforementioned narrations. This work which Ibn Kathir quoted from al-Sahih al-Bukhari and put as an addendum at the head of his tafseer, is different from other tafseers in terms of the content of fadhâil al-Qur'an and the method and purpose of employing them. However, it is similar to monographic works on the fadhâil al-Qur'an in terms of content and including the narrations of the fadhâil al-Qur'an in a separate chapter. Perhaps due to this similarity, it has been evaluated as a separate and independent work on fadhâil al-Qur'an in the studies on the literature of the fadhâil al-Qur'an. It should be noted that this work of Ibn Kathir is more like a hadith commentary (sharh), because Ibn Kathir took as basis the narrations in the "Kitâbu fadhâil al-Qur'an" section of Bukhari's Sahih and commented them. The main methods used by Ibn Kathir during the commentary are to show sources (tahrîch) of the narrations and to explain both the text and the sanad of them. Ibn Kathir did not include the hadiths directly related to the virtue of surahs and verses in the part he quoted from Sahih-i Bukhari, but he narrated them in the context of certain surahs and verses in his commentary. He also narrated fadhâil al-Qur'an narrations reported in other sources during the commentary of the Bukhari narrations. Therefore, the work of Ibn Kesir is separated from the monographic works of fezâilü'l-Quran, whose purpose is to compile and convey the narrations of the fezâilü'l-Quran under the related bab titles, both structurally and in terms of the purpose of transmitting the narrations. In his work, Ibn Kathir acted with the meticulousness of the muhaddith about the narrations he reported from sources other than Sahih-i Bukhari and included detailed authenticity evaluations about these narrations. This method makes his work different from monographic works in which there are fewer evaluations on the authenticity of the narrations. Therefore, although it is similar to the monographic works of the fadhâil al-Qur'an, it has also distinctive properties. The purpose of the article is to reveal the originality of Ibn Kathir's fadhâil al-Qur'an, which didn't confine itself only to the transmission of the narrations, but also explained these narrations in a way corresponding to the hadith commentary of its period. In this context, the work of Ibn Kathir is discussed in terms of hadith commentary. While Ibn Kesir does not include explanations about the authenticity of the Bukhari narrations, his detailed authenticity evaluations for the narrations he narrated from other sources show that he put forward a method of commentary for explanation and informing rather than criticism. This commentary method, which is also seen in the classical period hadith commentaries, is a result of the quality of authenticity attributed to the work that is the subject of the commentary. In this respect, the work is similar to the commentaries of the classical period. Ibn Kathir included more hadiths than verses during his commentary. This attitude of him coincides with the practices in rich content (ripe/classical period) hadith commentaries, in which istishhad with verses are less common. His explanations regarding the harmony of the Bab-hadith periodically correspond to the understanding of hadith commentary, in which the structural features of the work that is the subject of the commentary and the views of its musannif are examined. Since Ibn Kathir's work is an hadith commentary that made on a certain part of a certain hadith book, it contains different applications from compilation hadith commentaries. In addition, the fact that Ibn Kathir included detailed authenticity evaluations of the narrations he quoted during the commentary of the Bukhari narrations makes his work different from the compilation hadith commentaries in which such evaluations are very rare.

Key Words: Tafseer, Fadhâil al-Qur'an, Ibn Kathir, Literature, Sharh.

GİRİŞ

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri başta tefsir literatürü olmak üzere farklı bilgi alanlarında çeşitli amaç ve yöntemlerle nakledilmiştir. Tefsir literatüründe fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine çoğunlukla ilgili sûrelerin tefsirinin başında veya sonunda¹ ya da ilgili âyetin tefsiri esnasında yer verilmiştir. İbn Kesîr de kendisinden önceki müfessirlerin eserlerinde görüldüğü gibi, önemli rivayet tefsirlerinden olan *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*'inde sûrelerin başında² veya ilgili âyetlerin tefsirinde³ fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer vermiştir. Bu uygulaması onun sûrelerin faziletine ilişkin fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin kullanımında diğer müfessirlerle aynı yönteme tâbi olduğunu göstermektedir. Ancak İbn Kesîr diğer müfessirlerden farklı olarak tefsirinin başında "Fezâilü'l-Kur'ân" adıyla müstakil bir bölüm oluşturmuştur. Çalışmada, bu bölüm üzerine odaklanılmıştır. Bu nedenle İbn Kesîr'in sûrelerin ya da âyetlerin tefsiri bağlamında yer verdiği fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri, bu rivayetlere ilişkin yaklaşımı ve rivayetleri nakletme yöntemleri çalışmaya konu edilmemiştir.

İbn Kesîr'in tefsirine zeyl olarak yaptığı söz konusu çalışma, "Fezâilü'l-Kur'ân" başlığıyla müstakil bir bölüm olması ve sonraki dönemlerde ayrı bir eser olarak basılmasının da etkisiyle çağdaş çalışmalarda müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerine dâhil edilmiştir.⁴ Bu durum İbn Kesîr'in eserini fezâilü'l-Kur'ân literatürü açısından ele alıp, bu alandaki müellefâtla ortak ve farklı özellikleri bakımından değerlendirmemizde etkili olmuştur.

İbn Kesîr'in fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini tefsirinin başında müstakil olarak "Fezâilü'l-Kur'ân" başlığı altında nakletmesi onun eserini, bu rivayetlere aynı başlık altında yer veren müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserleriyle şekli açıdan benzer kılmaktadır. Eser, içerdiği rivayetlerin muhtevası açısından da sözü edilen eserlerle örtüşmektedir. Nitekim müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde nakledilen fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri sadece Kur'ân'ın kendisi ve sûrelerinin faziletine dair rivayetler değildir. Söz konusu eserlerde tefsir usûlü ile Kur'ân ve tefsir tarihine ilişkin bilgiler veren rivayetler de fezâilü'l-Kur'ân kapsamında nakledilmiştir. İbn Kesîr'in naklettiği rivayetlerin muhtevası da benzer şekilde kapsamlıdır. Kur'ân'ın ve sûrelerinin faziletleri ile sınırlı olmayıp, tefsir usûlüne ve tefsir tarihine dair bilgiler içeren pek çok rivayeti ihtiva etmesi yönüyle onun bu eseri sadece fezâilü'l-Kur'ân literatürü açısından değil tefsir usûlü ve tefsir tarihi açısından da önemi haizdir.⁵ Şekil ve muhteva açısından literatürdeki

¹ Müfessirlerin çoğu fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini sûrelerin başında nakletmiştir. Ancak Zemahşerî (ö. 538/1144), fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini Kur'ân'ın sıfatları olarak değerlendirmiş; sıfatın mevsuftan sonra gelmesinin daha uygun olacağı düşüncesiyle bu rivayetleri sûrelerin sonunda nakletmiştir. Bk. Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûm'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, (b.y.: Dârü İhyâil-Kütübî'l-Arabîyye, 1957), 1/432. Kâdî Beyzâvî ve Ebü's-Suûd da fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine sûrelerin sonunda yer veren müfessirlerdendir. Bk. Nâsirüddîn Ebü Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman, (Beyrut: Dârü İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1418), 2/192, 5/349; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebü's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbî'l-Kerîm*, (Beyrut: Dârü İhyâit-Türâsî'l-Arabî, t.s.), 9/206, 213.

² İbn Kesîr Fâtîha, Bakara, Kehf, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin başında bu sûrelerle ilgili fezâil rivayetlerine yer vermiştir.

³ Bk. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 5/131, 7/512, 8/491.

⁴ Fezâilü'l-Kur'ân literatürü ya da fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri üzerine yapılan çalışmalarda İbn Kesîr'in eserine müstakil bir fezâilü'l-Kur'ân eseri olarak atıfta bulunulmuş olmakla birlikte eseri literatürdeki konumu açısından ele alan, dolayısıyla da onun söz konusu rivayetleri kullanma yöntemini ortaya koyan bir çalışma yoktur. İbn Kesîr'in bu çalışmasını müstakil eser olarak zikreden çalışmalar için bk. Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/534; Rıdvan Kara, *İbn Kesîr'in "Fezâilü'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi), 2013, 20; Asmâ Afsaruddîn, "The Fadail Al-Qur'an Genre and Its Socio-Political Significance", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 0/3 (Nisan 2012), 98. Biz de İbn Kesîr'in bu eserinden, tefsirinde ayrı bir başlık altında yer alması ve müstakil olarak basılmış olmasından hareketle çalışmamız boyunca "İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı" ya da "İbn Kesîr'in eseri" şeklinde bahsedeceğiz.

⁵ İbn Kesîr'in eserinin bu özelliklerinden hareketle onu tefsir usûlü açısından ele alıp değerlendiren bir çalışma için bk. Kara, *İbn Kesîr'in "Fezâilü'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*. İbn Kesîr'in eserinin tefsir tarihi

eserlerle olan bu benzerliğin yanında İbn Kesîr'in telifi, fezâilü'l-Kur'ân literatüründe kendine özgü nitelikleri olan bir eserdir.

İbn Kesîr'in daha önce telif edilmiş temel bir hadis kitabındaki bir bölümü ele alması ve istihdam ettiği rivayetlere yaklaşımı, *Fezâilü'l-Kur'ân*'ını, aynı adla telif edilen müellifat içerisinde özgün kılan yönlerdir. Şöyle ki; Müstakil fezâilü'l-Kur'ân çalışmalarının genelinde muhtelif kaynaklardan derlenen fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri müelliflerinin kendilerinin belirlediği bablar altında nakledilmiştir.⁶ Yine bu eserlerde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin nakledilişindeki en temel amaç, söz konusu rivayetlerin bir araya getirilmesidir.⁷ İbn Kesîr ise bu çalışmada müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinin aksine muhtelif kaynaklardan fezâilü'l-Kur'ân'a dair rivayetleri toplamış değildir. İbn Kesîr'in tefsirinin başındaki bu bölüm, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inde yer alan "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân" bölümündeki rivayetler üzerine şerh niteliğinde bir çalışmadır.⁸ İbn Kesîr, diğer kaynaklarda geçen fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine Buhârî'nin "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân"ının şerhi bağlamında yer vermiştir. Dolayısıyla İbn Kesîr'in fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini naklederken söz konusu rivayetleri toplama amacını öncelediğini söylemek zordur. Zira o, diğer kaynaklardan naklettiği fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine Buhârî rivayetlerinin şerhinde konunun anlaşılmasını sağlayacak oranda yer vermiştir.⁹ Diğer taraftan müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatürüne ait eserlerde nakledilen rivayetlerle ilgili çok yoğun sıhhat değerlendirmelerine rastlanmaz.¹⁰ İbn Kesîr ise eserinde şerh ettiği Buhârî rivayetleri için olmasa da şerh esnasında naklettiği diğer rivayetlere dair detaylı sıhhat değerlendirmelerinde bulunmuştur. Onun bu uygulaması da eserini müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatüründeki eserlerden ayırmaktadır.

Makalenin amacı İbn Kesîr'in fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer verme yöntemini belirlemek suretiyle, bu eserin fezâilü'l-Kur'ân alanında telif edilen müstakil eserlerden farkını ve özgünlüğünü ortaya koymaktır. İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân*'ının yapısal

mahiyetinde olduğunu vurgulayan bir çalışma için bk. Ömer Faruk Akpınar, "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı", *İSTEM* 9/17 (2011), 188.

⁶ Bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Dr. Mervân el-Atıyye, Dr. Muhsin Harâbe, Vefâ Takiyyüddîn (Beirut: Dârü İbn Kesîr, 1415/1995); Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyüb b. ed-Durays, *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ nezele mine'l-Kur'ân bi Mekke ve mâ nezele bi'l-Medîne*, thk. Gazve Budeyr (Suriye: Dârü'l-Fikr, 1408/1987); Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989); Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Neseî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (b.y.: Dârü İbn Hazm, 2008).

⁷ Fezâilü'l-Kur'ân müellifâtı içerisinde Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) eseri rivayetlerin miktarı ve kapsamı açısından kendinden sonraki gerek tefsir gerekse diğer alanlarda bu rivayetlere yer veren müellifâta kaynaklık edecek bir içeriğe sahiptir. Bu kaynaklığa dair detaylı bilgi için bk. Ali Bulut, *Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbu Fezâilü'l-Kur'ân'ı -Bir Kavram ve Eser İncelemesi-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 15-16. Ayrıca önemli fezâilü'l-Kur'ân eserlerinden biri olan Müstağfirî'nin (ö. 432/1041) *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserinin ikinci bölümünün muhtevassından hareketle temel amacının süre ve ayetlerin faziletine dair haberleri derlemek olduğunu öne süren bir çalışma için bk. Asilbek Abduganiev, "Mâverâünnehir Hanefî Hadis Âlimlerinden Ebû'l-Abbâs el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 24 (2018), 118. Müstağfirî'nin eserine ilişkin böyle bir tespit Müstağfirî'nin fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamını süre ve ayetlerin faziletine dair haberlerle sınırlı tuttuğu izlenimi vermektedir. Oysa eserin genel muhtevassına baktığımızda böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Eserin muhtevası ve başlıkları fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamını oldukça geniş tuttuğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki aynı adlı müellifâtin pek çoğunda yer almayan secde ile ilgili rivayetleri Müstağfirî'nin "جامع أبواب السجود" başlığı altındaki bablarda nakletmesi de (bk. Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 2/795-806) fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamını ne derece genişlettiğine dair fikir vermektedir. Eserdeki 1400 küsur rivayet de eserin gayesinin sadece süre ve ayetlerin faziletine dair rivayetleri derlemek olmadığını, bu geniş kapsamdaki rivayetleri toplama amacı taşıdığını göstermektedir.

⁸ İbn Kesîr'in tefsirinin başında yer verdiği bu çalışmanın, tefsiri için yaptığı özel bir çalışma olmaktan ziyade *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserinde atıfta bulunduğu (bk. *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1407/1986), 3:3) ve günümüze ulaşmış olmadığı bilinmeyen *Şerhu'l-Buhârî* adlı eserinden bir bölüm olması muhtemeldir.

⁹ İbn Kesîr'in konuyu uzatacağı endişesiyle ilgili rivayetlerin tamamını nakletmek yerine meselenin anlaşılmasına kâfi gördüğü kadarını nakletmeyi tercih ettiğine dair bk. İbn Kesîr, *İrşâdü'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*, thk. Behcet Yusuf Hamd Ebû't-Tayyib (Beirut: Müessesetür'r-Risâle, 1416/1996), 21.

¹⁰ Mesela Müstağfirî'nin eserinde çok fazla sıhhat değerlendirmesine yer vermediğine dair bk. Asilbek Abduganiev, "Mâverâünnehir Hanefî Hadis Âlimlerinden Ebû'l-Abbâs el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri", 118, 128.

özelliklerinin ve eserdeki şerh yönteminin ortaya konulması, eseri müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatüründeki müellefâtan ayıran bu yönlerinin daha net görülmesini sağlayacaktır. Eserin temel ayırıcı özelliklerinin başında şerh niteliğine sahip olması gelmektedir. Bu nedenle eserde ortaya konulan şerh yönteminin tespiti ve dönemin şerh faaliyetleriyle mukayesesi de yapılacaktır.

1. FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'IN İÇERİĞİ VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

İbn Kesîr, "Fezâilü'l-Kur'ân" başlığıyla tefsirinde yer verdiği çalışmada Buhârî'nin "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân"ını esas almıştır. Bu çalışmayı önce tefsirinin sonuna koymuş ve bunun gerekçesini şöyle ifade etmiştir. "Buhârî, Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân'a Kitâbu't-tefsîr'den sonra yer vermiştir. Çünkü tefsir daha önemlidir. Bu nedenle onunla başlamıştır. Biz de bu konuda onun yöntemine uyduk."¹¹ Ne var ki, İbn Kesîr daha sonra bu fikrinden vazgeçmiş ve çalışmasını tefsirinin başına almıştır. Onu buna iten sebebi tefsirinin Mekke nüshasındaki¹² şu ifadelerinden öğreniyoruz: "Buhârî, 'Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân'a 'Kitâbu't-tefsîr'den sonra yer vermiştir. Çünkü tefsir daha önemlidir. Bu nedenle onunla başlamıştır. Biz ise fezâile tefsirden önce yer verdik. Okuyucuyu Kur'ân'ı ezberlemeye ve onu anlayıp onunla amel etmeye teşvik etmesi için her sûrenin tefsirinden önce¹³ faziletine temas ettik."¹⁴ İbn Kesîr'in bu açıklamasından onun fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin naklinde diğer müfessirlerde olduğu gibi Kur'ân'ı ezberlemeye teşvik amacı da taşıdığı anlaşılmaktadır.

İbn Kesîr sûrelerin faziletine dair rivayetleri eserinin başındaki fezâilü'l-Kur'ân bölümüne koymamış, ilgili sûrelerin tefsirinde nakletmiştir. Bu uygulaması, onun fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamına ilişkin düşüncesini yansıtmaktadır. Aslında İbn Kesîr bu tavrıyla fezâilü'l-Kur'ân'ı sûre ve âyetlerin faziletinden haber veren rivayetlerle sınırlı tutmuştur. Literatürde fezâilü'l-Kur'ân'a dâhil edilen diğer rivayetleri her ne kadar fezâilü'l-Kur'ân başlığıyla tefsirinin başında ayrı bir bölüm olarak zikretse de muhtevaları gereği bu rivayetleri diğerlerinden ayırmıştır. Bu ayrımı yapmasındaki amaç ise sûre ve âyetlerin faziletleri dışında fezâilü'l-Kur'ân'a dâhil edilen rivayetlerin genelde tefsir usûlü ve tefsir tarihi, özelde ise Kur'ân tarihine dair bilgileri içeren rivayetler olmasıdır. İbn Kesîr'in böyle bir ayrımla tefsirinin başında bir bölüm açması okuyucuya tefsirden önce tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur'ân tarihine dair genel bir çerçeve sunmak istemesinden kaynaklanmış olabilir. Kısacası eserinin başına koyduğu, içinden sûre ve âyetlerin faziletine ilişkin rivayetleri tefsirinin ilgili yerlerinde kullanmak üzere çıkardığı fezâilü'l-Kur'ân bölümünü bir mukaddime mahiyetinde değerlendirmiş gibidir. Bahse konu bölümü "Fezâilü'l-Kur'ân" şeklinde adlandırmış olması ise Buhârî'nin "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân"ını esas alması ve kaynağına uygun davranmasıyla açıklanabilir.

2. FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'DA İBN KESİR'İN ŞERH YÖNTEMİ

İbn Kesîr'in bir müfessir ve hadisçi olarak tefsirinin başında fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini ele alış biçimi, şerh yöntemini göstermesi açısından önemlidir. Onun şerh ettiği Buhârî rivayetleriyle ilgili temel yöntemi, rivayetlerin tahririni yapma ve rivayetlerin metnine ilişkin izahlarda bulunmaya dayanır. Buhârî rivayetlerinin senedlerine dair detaylı değerlendirmelere yer vermeyen müellif, farklı tarikleri zikretme, âyet ve hadislerle istişhadda bulunma, kelime ve ifadeleri izah etme gibi yöntemlerle rivayetleri şerh etmiştir.

¹¹ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Fezâil'ul-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü İbn Teymiye, 1416), 3.

¹² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 3 (Muhakkikin notu).

¹³ İbn Kesîr'in açıklamasındaki "وذكرنا فضل كل سورة قبل تفسيرها" ifadesi her ne kadar her bir sûrenin tefsirinden önce fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer verdiği şeklinde anlaşılabilir müsaite olsa da burada kastettiği, tefsirinin başında yer alan "Fezâilü'l-Kur'ân" adlı bölümdür. Nitekim İbn Kesîr'in tefsirinde her sûreden önce sûrenin faziletine ilişkin rivayetler yer almaz. İbn Kesîr, sadece Fâtiha, Bakara, Kehf, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin başında faziletlerine dair rivayetlere yer vermiş, Âl-i İmrân sûresinin tefsirinde ise bu sûrenin faziletleri ile ilgili rivayetlere Bakara sûresinin başında yer verdiğini ifade ederek bunları tekrar nakletmemiştir.

¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dârü Taybe, 1999), 1/17.

Onun bu açıklamaları sadece şerh ettiği Buhârî rivayetleriyle sınırlı değildir. Buhârî rivayetlerini şerh ederken yer verdiği diğer rivayetlerle ilgili de bu yöntemlere başvurmuştur.

2.1. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Fezâilü'l-Kur'ân'ın Yapı ve Sistematiğine Yaklaşımı

Buhârî'deki "Fezâilü'l-Kur'ân" bölümünün ilk 8 babı; "Vahyin Nüzûlü ve İlk İnen Vahiy", "Kur'ân'ın Kureyş'in ve Arapların Lisani Üzere İnmesi", "Kur'ân'ın Cem'i", "Nebî'nin (s.a.s) (vahiy) Kâtipleri", "Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İnmesi", "Kur'ân'ın Tertibi", "Cibrîl'in Kur'ân'ı Nebî'ye (s.a.s) arz etmesi", "Nebî'nin (s.a.s) Kurrâ Olan Sahabîleri" başlıklarından oluşmaktadır. Dokuzuncu babdan itibaren Fâtiha sûresi başta olmak üzere sırasıyla Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin faziletine ilişkin 6 bab vardır. Eserdeki bab sayısı, işaret edilenlerin dışındaki Kur'ân kıraati ve hıfzı başta olmak üzere Kur'ân'a ilişkin farklı konulara dair oluşturulmuş 23 babla birlikte toplam 37 baba ulaşmaktadır. Söz konusu bablarda tekrarlarıyla birlikte 82 rivayet bulunmaktadır.¹⁵

İbn Kesîr, Buhârî'nin tasnifine büyük oranda riayet etmekle birlikte bazı tasarruflarda da bulunmuştur. Örneğin Buhârî'deki bablardan başka eserin sonuna iki bölüm daha eklemiştir. Birincisi "Kur'ân'ın Tilaveti, Fazileti ve Kur'ân Ehlinin Fazileti ile İlgili Çeşitli Hadisleri Toplayan Kitap" bölümü, ikincisi ise "Kur'ân'ı Ezberlemek ve Unutmayı Engellemek İçin Nakledilen Dua" bölümdür. İbn Kesîr'in Buhârî'nin tasnifinin dışına çıktığı bir başka durum ise Buhârî'deki yukarıda adı geçen yedi sûrenin faziletleri ile ilgili 6 baba ve bu bablar altında zikrettiği 12 rivayete yer vermemesidir. İbn Kesîr bu rivayetlere söz konusu sûrelerin tefsirinin başında yer vermiş ve bunun gerekçesini de şöyle izah etmiştir: "Buhârî, Fâtiha ve diğer sûrelerin faziletlerini zikretmiştir. Biz ise daha münasip olacağından dolayı bunlara her sûrenin tefsirinde yer verdik."¹⁶ İbn Kesîr'in bahse konu bablardaki rivayetler dışında nakletmediği bir diğer rivayet de "Kur'ân Okuma Esnasında Ağlamak" babının ikinci rivayetidir. Bu babda Buhârî iki hadis nakletmiş, İbn Kesîr ise bu iki hadisin sadece birincisine yer vermiştir. Bu farklılıklardan dolayı İbn Kesîr'in "Fezâilü'l-Kur'ân'ında" Buhârî'nin eserinden naklettiği ve şerh ettiği hadis sayısı 69'dur. Ayrıca İbn Kesîr, Buhârî'den farklı olarak "Kur'ân'ın Cem'i" babındaki ikinci hadisin başına "Osman'ın (ra) Mushafı Yazdırması"¹⁷ başlığını koymuştur. Yine İbn Kesîr, *Sahîh*'deki bazı bab başlıklarını hafifçe değiştirilerek doğrudan hadisleri nakletmiştir. Bahsedilen tasarruflar nedeniyle İbn Kesîr'in eserindeki bab sayısı *Sahîh*'in "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân" bölümündeki bab sayısına göre farklılık arz etmektedir.

2.2. Hadislerin Tahrîci ve Sıhhatine İlişkin Yaklaşımları

İbn Kesîr'in şerh ettiği Buhârî rivayetleriyle ilgili en belirgin tavrı rivayetlerin tahrîcine yer vermesidir. Müellif hadislerin muhtevasını izaha geçmeden önce birkaç istisna dışında Buhârî rivayetlerinin hepsinin tahrîcine yer vermiştir. Tahrîcini yapmadığı nadir rivayetlerin bir örneği olarak "Kalpleriniz Kur'ân Üzerinde Birleştiği Sürece Kur'ân Okuyunuz" babındaki ilk hadis zikredilebilir. İbn Kesîr burada sadece hadisi nakletmekle yetinmiş, hadisin tahrîcini yapmamıştır.¹⁸

İbn Kesîr, Buhârî rivayetlerini şerh ederken diğer kaynaklardan naklettiği rivayetlerin de zaman zaman tahrîclerini yapmıştır. Örneğin, "Kur'ân'ı Hafızada Tutma ve Tilavetini Tekrar Etme" babında Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) bir rivayet nakletmiş ve şu açıklamaya yer vermiştir: "Bunu Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise *Câmi'u'l-Mesânîd*'de şöyle demiştir: 'Bunu Abdurrezzâk rivayeti olarak sadece Müslim rivayet etmiştir.'¹⁹

¹⁵ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (b.y.: Dârü Tavk'ın-Necât, 1422), "Fezâilü'l-Kur'ân", 1-37 (No. 4978-5062).

¹⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 163.

¹⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 66.

¹⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 267.

¹⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 214.

Eserinde hemen her Buhârî rivayetinin ardından ilk olarak tahrîcini yapan müellifin Buhârî rivayetlerine ilişkin değerlendirmeleri hadislerin sıhhatinden ziyade anlamlarını izaha yöneliktir. Müellif, Buhârî rivayetlerine dair neredeyse hiç sıhhat değerlendirmesinde bulunmamış, zaman zaman Tirmizî'nin hadisin sıhhatine ilişkin görüşlerini nakletmiştir.²⁰ Sadece iki rivayetle ilgili Buhârî'nin bu rivayetleri muallak olarak naklettiğini, bunlardan birini başka bir yerde müsned olarak verdiğini ifade etmiş,²¹ diğer rivayetin de muttasıl senedlerine yer vermiştir.²²

İbn Kesîr'in rivayetlerin sıhhatine yönelik kendi değerlendirmeleri, Buhârî dışındaki kaynaklardan naklettiği rivayetlerde yoğunlaşmıştır. Müellif farklı kaynaklardan naklettiği rivayetlerin sıhhatine dair kimi zaman kısa olmakla birlikte genellikle detaylı değerlendirmelere yer vermiştir. Bu tür değerlendirmeleri çoğunlukla seneddeki problemlere işaret etmek ya da problem gibi görünen noktaları izah etmek şeklindedir. Bununla birlikte İbn Kesîr rivayetlerin senedi için azımsanmayacak oranda "Sahih bir isnaddır" (إسناد صحيح)²³ kaydını düşmüştür.

İbn Kesîr'in, Buhârî dışındaki kaynaklardan aldığı rivayetlerin sıhhatine ilişkin izahlarında hadisçi bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Mesela, Hz. Peygamber'e verilen mucizeden bahseden hadisin izahı sırasında Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserinden aldığını ifade ettiği bir rivayetin sıhhatine dair yaptığı açıklamalar onun bu tavrına örnektir. İbn Kesîr burada rivayeti senediyle birlikte nakletmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

"Hadis bu vecihten garibdir. Bunu Muhammed b. Fudayl, Ebû İshâk el-Hicrî'den rivayet etmiştir. Onun adı İbrahim b. Müslim'dir ve o tâbiîndendir. Onu pek çok yönden cerh etmişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî, onun leyyin olduğunu ve hadiste kuvvetli olmadığını (ليس بقوي) söylemiştir. Ebû'l-Feth el-Ezdî de onun rivayetleri çokça ref' eden ve vehmi çok olan biri olduğunu söylemiştir. Derim ki: Allah bilir ya onun bu hadisi de vehme düşerek ref' etme ihtimali vardır. Bu İbn Mes'ûd'un sözlerindedir. Fakat onun başka bir yoldan şahidi bulunmaktadır. Vallahu a'lem."²⁴

İbn Kesîr, Buhârî rivayetleri dışında başka kaynaklardan naklettiği rivayetlerle ilgili diğer âlimlerin sıhhat değerlendirmelerine de yer vermiştir. Örneğin "Kur'ân'ı Uzatarak (Med) Okuma" babında Buhârî'den şu rivayeti nakleder: "Katâde dedi ki: Enes b. Mâlik'e Nebî'nin (s.a.s) okuyuşunun nasıl olduğu soruldu. Bunun üzerine (Enes), 'Uzatılacakları uzatarak okurdu. Sonra o, Bismillâhirrahmânirrahîm'i okudu ve Bismillâh'ı uzattı, er-Rahmân'ı uzattı ve er-Rahîm'i uzattı.'" Hadisi bu şekilde sadece Buhârî'nin rivayet ettiğini söyleyen İbn Kesîr, aynı minvalde Ebû Ubeyd'in Ümmü Seleme'den Resûlullah'ın okuyuşunun açık ve tane tane olduğu ile ilgili rivayeti naklettiğini belirtmiş, söz konusu rivayeti bu şekilde Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin de rivayet ettiğini, Tirmizî'nin ise hadis için "hasen-sahîh" nitelemesinde bulunduğunu söylemiştir. Ardından Resûlullah'ın Kur'ân'ı durarak okuduğunu haber veren Ümmü Seleme rivayetine yer veren müellif, hadisi bu şekilde Ebû Dâvud'un da rivayet ettiğini, Tirmizî'nin ise bu hadis için "Garîbdir, isnadı muttasıl değildir" değerlendirmesinde bulunduğunu ifade etmiştir.²⁵

İbn Kesîr'in hadislerin sıhhati konusundaki yaklaşımıyla ilgili dikkat çeken nokta, sıhhat değerlendirmelerinin Buhârî rivayetleriyle ilgili olmayıp daha ziyade şerh esnasında kullandığı/istişhadda bulunduğu rivayetlere yönelik olmasıdır. Klasik dönem şerhlerinde sıkça rastlanan bu tutumun temelinde şerhe konu edilen eserlere atfedilen sahihlik vasfı vardır. Bu bakımdan genel olarak *Muvattâ* ve *Sahîhayn* şerhlerinde tenkitten ziyade izah ve

²⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 238. Diğer örnekler için bk. 104, 141, 215, 239.

²¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 150.

²² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 164.

²³ Bk. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 36, 39, 51, 57, 78, 84, 86, 100, 107, 114, 117, 118, 211, 255.

²⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 46-47.

²⁵ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 239-240. Diğer örnekler için bk. 88, 156, 240, 242, 253, 291.

bilgilendirme anlamında tetkik odaklı bir uygulama söz konusudur.²⁶ İbn Kesîr'in Buhârî rivayetlerine dair sıhhat değerlendirmelerinde bulunmaması dönemin şerh anlayışıyla uyumludur. Müellifin farklı kaynaklardan naklettiği rivayetlerle ilgili geniş sıhhat değerlendirmelerinde bulunması ise onun eserini derleme hadis şerhlerinden farklı kılmaktadır. Nitekim derleme hadis şerhlerinde detaylı sıhhat değerlendirmelerine pek rastlanmaz. Bunun nedeni de pratik gayelerle hareket eden derleme şerh müelliflerinin isnadları hazfetmeyi ya da müşkil metinleri dışarıda bırakmayı tercih etmeleridir.²⁷

2.3. Hadisleri Anlama Çabası

İbn Kesîr'in, şerh ettiği Buhârî rivayetleri ile ilgili en belirgin ikinci tavrı rivayetlerin muhtevasına dair değerlendirmeler yapmasıdır. Müellif rivayetlerin muhtevasına ilişkin değerlendirmelerini kimi zaman âyetlerle, çoğu zaman da farklı kaynaklardan naklettiği konuya ilişkin fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri ile zenginleştirmiştir. Bu kaynaklar arasında en çok Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın'dan, hadis eserlerinden ise en fazla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden nakilde bulunmuştur.

İbn Kesîr'in hadisleri anlama çabası, çoğunlukla hadis metninin anlamını doğrudan izaha yahut metinlerin içerik tahliline yöneliktir. Bununla birlikte çok az da olsa sadece hadisin metnini naklettiği ve herhangi bir gerekçe sunmaksızın açıklamada bulunmadığı rivayetler de vardır. Söz konusu rivayetleri aslında anlam olarak bir sonraki rivayetle benzerliğinden dolayı birlikte izah ettiği anlaşılmaktadır. "Kur'ân'la Gösteriş Yapan, Onunla Kazanç Elde Eden ve Övünen Kimse" babında naklettiği rivayetler onun bu tavrına örnektir. İbn Kesîr bu babda naklettiği ilk iki rivayetin sadece tahrîcine yer vermiştir. Naklettiği üçüncü rivayetin de tahrîcini yaptıktan sonra bu hadislerin muhtevasının, Allah'a en büyük yakınlık vesilesi olan Kur'ân tilavetiyle gösteriş yapmaktan sakındırmak olduğunu ifade etmiş, ardından açıklamasını başka rivayetlerle ve âyetlerle desteklemiştir.²⁸ Bazen de başka bir yerde açıklama yapacağı gerekçesiyle hadisin izahına yer vermemiş, sadece hadisi nakletmiştir. Örneğin, "Vahiy Nasıl Nâzil Oldu ve İlk Nâzil Olan Vahiy" babında yer verdiği bir rivayetin sadece tahrîcine yer vermiş ve Duhâ sûresinin tefsirinde hadisin açıklamasını yapacağını ifade etmiştir.²⁹

İbn Kesîr, rivayetin muhtevasına ilişkin açıklamalarında kimi zaman rivayette geçen konu ile ilgili farklı görüşlere de yer vermiştir. Farklı görüşlere Buhârî rivayetlerinin izahında temas ettiği gibi Buhârî rivayetlerinin şerhi bağlamında naklettiği diğer rivayetlerin muhtevasıyla ilgili olarak da bu görüşleri konu edinebilmektedir. Örneğin, "Nebî'nin (s.a.s) Kâtipleri" babında Buhârî'den naklettiği Ömer b. el-Hattâb ve Hişâm b. Hakîm arasında geçen diyalogu anlatan rivayeti nakleden İbn Kesîr hadisin tahrîcini yapmış, ardından hadisin bir benzerini Ahmed b. Hanbel'in de rivayet ettiğini ifade etmiştir. Sonrasında Ahmed b. Hanbel'den bu hadisi senediyle birlikte aktaran müellif, hadiste geçen yedi harften kastedilenin ne olduğu konusunda alimlerin ihtilaf ettiğini, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) tefsirinin mukaddimesinde bu farklı görüşlerden beş tanesine yer verdiğini ifade etmiş, kendisi de bu beş görüşü Kurtubî'den özetleyerek nakletmiştir. Son olarak yedi harfin ne olduğuna ve cevazına dair Kurtubî'nin görüşlerine yer vermiştir.³⁰

İbn Kesîr'in, hadisi anlama çabası şu başlıklar altında ele alınabilir:

²⁶ Zişan Türçan, *Hadis Şerh Geleneği -Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü-* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 133, 288, 292.

²⁷ Zişan Türçan, "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği", *Uluslararası Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli (Samsun: Ceylan Ofset, 2011), 347.

²⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 263-265. Benzer bir örnek için bk. 200-201, 214-217, 228-229.

²⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 50.

³⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 132-137.

2.3.1. Metnin Anlamını Doğrudan İzah Etmesi

İbn Kesîr'in, Buhârî'den naklettiği fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin muhtevasını anlama çabasında en fazla göze çarpan uygulaması, metnin anlamını doğrudan izah etme yöntemidir. Mesela, "Cebrâil'in (tamamı buna göre düzeltilmeli) Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı Arzı" babında yer verdiği Cebrâil'in her yıl Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e arz etmesi, vefat ettiği sene iki kere arz etmesi ve Hz. Peygamber'in her yıl on gün itikâfa girerken vefat ettiği yıl yirmi gün itikâfa girmesinden bahseden rivayetle ilgili yaptığı açıklama onun sözü edilen tavrının örneklerinden biridir. İbn Kesîr bu babda zikrettiği Buhârî rivayeti ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"Cebrâil'in Kur'ân'ı ona her sene arz etmesinden murat, Cebrail'in Allah'tan alarak Peygamber'e (s.a.s) ilettiklerini, kalması gerekeni bırakmak, nesh edilmiş olanı terk etmek için karşılıklı okumasıdır (mukabele). Bundan dolayı Peygamber (s.a.s) ömrünün -ecelinin yaklaştığı- son senesinde Kur'ân'ı Cebrail'e iki defa arz etti. Cebrâil de aynı şekilde ona iki defa arz etti. Böylece o, ecelinin yaklaştığını anladı. Osman (r.a) İmam Mushaf'ını son arzaya göre cem' etmiştir. Allah ondan razı olsun, kendisini de razı kılsın. (Mukabele için) Ramazan'ın seçilmesi de (Kur'ân'ın) ilk olarak bu ayda vahyedilmeye başlanmasındandır. Bu nedenle Kur'ân'ın bu ayda tekrarlanarak ta'lim edilmesi müstehap kabul edilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bundan dolayı imamlar bu aydaki Kur'ân tilavetine daha fazla çaba sarf etmişlerdir."³¹

İbn Kesîr'in metnin anlamını doğrudan izah etme tavrını gösteren bir başka örneği de geçmiş ümmetlere nazaran daha kısa ömürlü olan Hz. Peygamber'in ümmetine Allah'ın lütufta bulunmasından bahseden Buhârî rivayetine ilişkin açıklamalarında görmekteyiz. İbn Kesîr, Allah'ın Hz. Peygamber'in ümmetine böyle bir lütufta bulunmasını şöyle izah eder:

"Geçmiş ümmetlerin en büyüğü, Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Allah Yahudileri Musa'dan İsa'nın zamanına kadar görevlendirmiştir. Hıristiyanları da İsa'dan Muhammed'e (s.a.s) kadar görevlendirmiştir. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini ise kıyamete kadar görevlendirmiştir. Bu ise gündüzün sonuna benzemektedir. (Allah) geçmiş ümmetlere tek kırat (sevap) verirken bu ümmete onlara verdiği iki katı olan çift kırat vermiştir. Geçmiş milletler 'Ey Rabbimiz neden biz daha çok çalıştığımız halde (onlardan) daha az karşılık alıyoruz?' derler. Allah 'Sizin hakkınızdan bir şey eksilttim mi?' der. Onlar 'hayır' derler. Bunun üzerine Allah 'Bu benim lütfumdur' der. Yani size verdiklerimin fazlasıdır anlamındadır. Şu ayette buyurulduğu gibi: 'Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve Resûlü'ne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Böylece Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütf sahibidir.' (el-Hadîd 57/28-29)"³²

İbn Kesîr, metnin anlamına kimi zaman "hadisin manası şudur" diyerek işaret etmiştir. Örneğin, "Vahyin Nüzûlü ve İlk İnen Vahiy" babında yer alan "Allah, vefatından öncesine kadar Resûlü'ne (s.a.s) vahiy indirdi. Hatta vahyin en yoğun olduğu dönemde onu vefat ettirdi. Vahyin bu yoğun döneminden sonra Resûlullah (s.a.s) vefat etti." rivayetini nakleden İbn Kesîr, hadisin tahrîcini yapmış ve ardından şu açıklamayı yapmıştır:

"Hadisin manası şudur: Allah Teâlâ Resûlü'ne vahyi, ihtiyaç duyduğu her an peyderpey indirmiştir. Meleğin 'Rabbi'nin adıyla oku' (el-Alak 96/1) âyetini getirmesinin ardından gerçekleşen kesinti gibi bir kesinti olmamıştır. Vahiy sözü edilen âyetin inmesinden sonra bir süre kesintiye uğramıştır ki bu sürenin iki yıla yakın yahut daha fazla bir dönem olduğu söylenmiştir. Sonra vahiy artmış ve peş peşe nazil olmuştur. Bu fetret döneminden sonra ilk inen âyetler şunlar olmuştur: 'Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar!' (el-Müddessir 74/1-2)"³³

2.3.2. Hadis Metinlerinin Zahirî Anlamını Aşma Çabası

İbn Kesîr'in hadislerin şerhinde metnin zahirinden anlaşılacak anlamın yanlışlığına işaret ettiğini gösteren yaklaşımları da bulunmaktadır. Örneğin "Nebî'nin (s.a.s) Kurrâ Olan

³¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 151-152.

³² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 174-176.

³³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 49. Diğer örnekler için bk. 269, 171, 177, 179.

Sahâbîleri” babında Enes b. Mâlik'ten nakledilen “Nebî (s.a.s) vefat ettiği zaman Kur'ân'ı şu dört kişiden başkası cem' etmemiştir: Ebû'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd. Enes sözlerine şunu ekledi: Biz Ebû Zeyd'e vâris olduk.” rivayeti ile ilgili olarak İbn Kesîr, “Bu hadisin zahiri, bu dört sahabîden başkasının Kur'ân'ı ezberlemediğini göstermektedir. Ancak durum böyle değildir. Zira muhacirlerden pek çok kimsenin de Kur'ân'ı ezberlemiş olduğunda şüphe yoktur. Muhtemelen o (Enes b. Malik), ensardan Kur'ân'ı ezberleyenleri kastetmiştir. Bu nedenle dördünü de ensardan zikretmiştir.” açıklamasını yapmış, devamında da rivayette adı geçen sahâbîlerle ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir.³⁴ İbn Kesîr bu örnekte hadisin zahiri anlamı üzerine anlaşılmasında gerektiğini söylerken somut bir bilgi/delil sunmamaktadır. Onun zihnindeki genel durumla ilgili mevcut bilgilerle hareket ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Kesîr'in “Kur'ân Ne Kadar (Sürede) Okunur”³⁵ babında naklettiği Hz. Peygamber'in Abdullah b. Amr'a Kur'ân'ı ayda bir okumasını söylemesi, onun ise daha sık okuyabilecek kuvvete sahip olduğunu ifade etmesi üzerine “Öyleyse onu yedi günde oku, bu süreyi de aşma” şeklindeki uyarısını içeren rivayetle ilgili açıklamaları da hadisin zahirinden anlaşılan manayı aşmak gerektiğine yöneliktir. İbn Kesîr bu hadisin zahirinin Kur'ân'ı yedi günden daha az sürede okumayı nehyettiğini söylemiş ve Kur'ân'ı yedi günde okumakla ilgili beş rivayet zikretmiştir. Ardından da eğer sadece bu rivayetler olsaydı hadisin manasını zahire hamletmenin doğru olacağını ifade etmiş ve Kur'ân'ın daha kısa sürede okunması cevazını içeren rivayetleri nakletmiştir. Son olarak hadisin zahirine hamledilmemesi düşüncesini desteklemek üzere Ahmed b. Hanbel'den naklettiği “Kur'ân'ı okuyun, onda aşırı gitmeyin, onu terk etmeyin. Ondan kazanç elde edip yemeyin. Onunla mal/kazanç çoğaltmayın.” rivayeti üzerinde durmuştur. Bu rivayette geçen “onda aşırı gitmeyin” (ولا تغلوا فيه) ifadesinin genel olarak Kur'ân'ı anlamaya engel olduğu için hatmetmek amacıyla Kur'ân tilavetinde aşırıya kaçarak hızla okumayın anlamında olduğunu, bu nedenle de bu söze mukabil Hz. Peygamber'in “onu okumayı bırakmayın” manasında (ولا تجفوا عنه) ifadesini kullandığını söylemiştir.³⁶

2.3.3. Metinlerin İçerik Tahlili

İbn Kesîr rivayetleri şerh ederken metinlere yönelik içerik tahlillerinde bulunmuştur. Bu uygulamasında metinde geçen kelime ve ifadeleri izah etmiş, metne ilişkin tahlillerini âyet ve hadislerle desteklemiş ya da farklı tariklerle zenginleştirmiştir. Metne yönelik içerik tahlilleri sadece şerh ettiği Buhârî rivayetleriyle sınırlı değildir. Başka kaynaklardan naklettiği rivayetlerin metinlerinin içeriklerine yönelik de izahlarda bulunmuştur. Onun bu açıklamaları şöyle detaylandırılabilir:

2.3.3.1. Kelime ve İfadeleri İzahı

İbn Kesîr gerek Buhârî rivayetleri gerekse diğer kaynaklardan naklettiği fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinde geçen kelime ve ifadelerle ilgili izahlarda bulunmuştur. Kelimelerin etimolojik yapılarına ve çeşitli kullanımları arasındaki ilişkilere dikkat çeken müellif, hadislerdeki ifadelerin anlamlarını, cümlelerin öğelerini tek tek incelemek yerine bir bütün olarak manayı yansıtan başka bir cümleyle ortaya koymaktadır. Onun hadislerdeki kelimeleri izah etme tarzını göstermesi bakımından “Kur'ân'ı Hafızada Tutma ve Tilavetini Tekrar Etme” babında naklettiği “Kur'ân'ı ezberinizde tutun. Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki o (Kur'ân'ın hafızadan gitmesi), bağlı develerin iplerinden kurtulup kaçmalarından daha hızlıdır” rivayetinde geçen “نفضياً” kelimesi ile ilgili yaptığı açıklamalar zikredilebilir. “النفضي” kelimesinin kurtulmak anlamına geldiğini belirten İbn Kesîr, bir kimse bir musibetten kurtulduğunda “نفضى النوى من الثمرة” hurma çekirdeği meyvesinden çıktığında da “نفضى فلان من البلية” denildiğine

³⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 158-161. Bir başka örnek için bk. 249-256.

³⁵ Burada nakledilen hadislerin içeriğinden bu başlıkla Kur'ân'ın ne kadar sürede hatmedilmesi ve namazlarda ne kadar okunması gerektiğinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 249-256.

işaret eder. Ona göre hadiste bu kelimeyle, Kur'ân'ın gönüllerden çıkıp gitmesinin, bağı çözülmüş develerin salıverildiklerinde kaçıp gitmelerinden daha hızlı olduğu anlatılmak istenmiştir.³⁷

Yine “Kur'ân'ın Cem'i” babında naklettiği Kur'ân'ın cem'ini anlatan Buhârî rivayetinde yer alan “العسب” ve “اللخاف” kelimelerinin ne anlama geldiğine dair yaptığı şu açıklamaları da hadislerdeki kelime izahlarını hangi çerçevede yaptığını ve dilcilere referansta bulunduğunu göstermesi bakımından zikre değerdir:

“العسب” kelimesi, ‘عسيب’ kelimesinin çoğuludur. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009) demiştir ki: O (Usub), hurma ağacının gövdesinin hemen üzerindeki yaprak bitmemiş daldır. Yaprak bitmiş olanına ‘es-Se’af’ (السعف) denir. ‘اللخاف’ ise ‘اللخفة’ kelimesinin çoğuludur. Bu da ince taş parçasıdır.”³⁸

İbn Kesîr'in diğer kaynaklardan naklettiği rivayetlerde geçen kelime veya ifadelere ilişkin de izahlarda bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin “Kur'ân'ın Cem'i” babında yer verdiği Buhârî rivayetinin şerhinde İbn Ebî Davud'dan şu rivayeti nakletmiştir:

“Kesîr b. Eflah'tan rivayet edilmiştir ki: ‘Osman Mushafları yazmak istediğinde aralarında Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu Ensar'dan ve Muhacirler'den (bu iki kelime daha önce küçük harfle yazılmıştı) on iki kişiyi topladı. Sonra Osman'ın evinde bulunan er-Rab'ayı (mushafı) getirmelerini istedi. Mushaf getirildi. Osman onları denetliyordu. Bir şeyde (yazımında) anlaşamadıklarında onu erteliyorlardı.’”

İbn Kesîr bu rivayette geçen “er-Rab'a” (الربعة) kelimesi ile ilgili olarak; “er-Rab'a bir araya toplanmış kitaplardır.” açıklamasını yapmış, ardından da bunun Hafsa'nın (r.anhâ) yanında bulunan Mushaf olduğu, Hz. Osman'ın mushafları çoğaltma işinin tamamlanmasından sonra asıl Mushaf olduğu için onu diğer mushaflar gibi yaktırmayıp Hafsa'ya (r.anhâ) geri gönderdiği, Hz. Hafsa vefat edene kadar bu Mushaf'ın onun yanında kaldığı, vefatından sonra ise onu Mervân'ın yaktırdığı bilgilerine yer vermiştir.³⁹

İbn Kesîr'in ifadeleri izaha ilişkin yaklaşımının bir diğer örneğini “Te'lifü'l-Kur'ân” babında naklettiği “Abdurrahmân b. Yezîd b. Kays dedi ki: İbn Mes'ûd'un Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleriyle ilgili şöyle dediğini işittim: Bunlar el-'itâku'l-üvel(ilk inen sûreler) olup, benim ilk elde ettiklerimdir.” şeklindeki Buhârî rivayetinde geçen ifadelerle ilgili açıklamalarında görebiliriz.

İbn Kesîr bu rivayette geçen “العنقا الأول” sözünün ilk nazil olan sûreler olduğu, “وهنَّ من تلادى” ifadesinin de “ilk elde ettiğim ve ezberlediğim sûreler” anlamına geldiğini söylemiş, “et-Tâlid'in (التاليد) onların lügatinde eski (kadîm) mal ve metâya, “et-Târif'in (الطارف) ise yenisine denildiğini ifade etmiştir.⁴⁰

2.3.3.2. Âyet ve Hadislerle İstîşhâd

İbn Kesîr, görüşlerini kimi zaman âyetler kimi zaman da hadislerle bazen de hem âyet hem de hadislerle desteklemiştir. Örneğin, “Te'lifü'l-Kur'ân” babında Buhârî'den naklettiği İbn Mes'ûd'un mufassal sûre tertibinden haber veren rivayetle ilgili yaklaşımı bunun bir misalini teşkil eder. İbn Kesîr rivayette bahsedilen İbn Mes'ûd'un sûre tertibinin Osman'ın (r.a) sûre tertibine aykırı olduğunu, onun tertibinde mufassal sûrelerin Hucurât sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadarki kısım olduğunu ve Duhân sûresinin bunların içerisine dâhil edilmediğini ifade etmiştir. Ardından “Bunun delili ise İmam Ahmed'in rivayet ettiği hadistir” diyerek şu hadisi senediyle birlikte nakletmiştir:

³⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 221. Başka bir örnek için bk. 85.

³⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 63.

³⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 85.

⁴⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 146.

"Evs b. Huzeyfe dedi ki: Ben Nebî'ye (s.a.s) gelen Sakîf heyetindeydim. Nebî (s.a.s) yatsıdan sonra onlarla sohbet ederdi. Bir gece yanımıza yatsıdan epey bir sonra çıkınca 'Ey Allah'ın Resûlü seni yanımıza gelmekten alıkoyan nedir?' diye sorduk. Şöyle cevap verdi: 'Kur'ân'dan okuduğum hizbi hatırladım ve onu okumadan çıkmak istemedim.' Sabah olduğunda Resûlullah'ın sahabilerine 'Kur'ân'ı nasıl hiziplere ayırıyorsunuz?' diye sorduk. 'Üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç ve Kâfsûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan mufassal sûreler şeklinde hiziplere ayırıyoruz' dediler."⁴¹

İbn Kesîr'in, açıklamalarını konuyla ilgili hadislerle temellendirmesinin bir başka örneğini de "Kur'ân'ın Te'lifi" babında naklettiği Buhârî rivayetine ilişkin izahında görmekteyiz. Rivayete göre Iraklı bir adam Hz. Âişe'ye hangi kefenle kefenlenmenin daha hayırlı olduğunu sormuş, ardından da Kur'ân'ın tertipsiz (te'lifsiz) okunduğunu, bundan dolayı Kur'ân'ı tertip (te'lif) etmek üzere Hz. Âişe'nin mushafını görmek istediğini söylemiştir. İbn Kesîr, "Burada te'liften kastedilen sûrelerin tertibidir" dedikten sonra söz konusu rivayetin muhtevasına dair detaylı izahlara yer verir. İbn Kesîr'e göre adamın ilk sorduğu soru Hz. Âişe'nin cevabından da anlaşılacağı üzere boş ve lüzumsuz bir sorudur. Nitekim bu diyalogue yaşandığı dönemde Iraklılar gereksiz sorular sormakla nitelendirilmekteydi. Bu durumu örneklendirmek için müellif, Abdullah b. Ömer'e elbiseye bulaşan sıvrisineğin kanının sorulmasını örnek verir ve konuyla ilgili İbn Ömer'in "Irak ahalisine bir bakın! Resûlullah'ın kızının evladını öldürüyorlar, sonra da elbiseye bulaşan sıvrisineğinkanını soruyorlar" şeklindeki cevabını nakleder. Hz. Âişe'nin de bundan dolayı adamın sorduğu sorunun önemli bir şey olduğu düşünülmesin diye meseleyi uzatmadığını ifade eder. İbn Kesîr her ne kadar adamın kefenle ilgili sorusunun gereksizliğini bu şekilde temellendirse de kefenle ilgili Resûlullah'tan gelen rivayetleri de zikretmeden geçmemiş, Ahmed b. Hanbel ve Sünen sahiplerinin Semûre ve İbn Abbâs'tan naklettiklerini söylediği "Elbiselerinizin beyaz olanlarını giyin, onlarla ölülerinizi kefenleyin. Çünkü bu daha temiz ve daha güzeldir" rivayetini nakletmiştir. Ardından da Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer aldığını söylediği Hz. Âişe'den gelen "Resûlullah (s.a.s) gömleği ve sarığı olmayan Suhûliyye denilen üç parça beyaz bez ile kefenlendi" rivayetini nakletmiştir.⁴² Bu konuya "Kitâbu'l-cenâiz" in kefenler babında yer verildiğini söyleyen İbn Kesîr, ardından Iraklı adamın Kur'ân'ın tertibi amacıyla Hz. Âişe'nin mushafını görmek istemesini izah eder. Burada adamın söylediği Kur'ân'ın tertipsiz okunması meselesinin mushafların çoğaltılıp farklı beldelere gönderilmesinden önce olduğunu ifade eden İbn Kesîr, Hz. Âişe'nin adama Kur'ân'ın hangi sûresini okursa okusun bunun ona bir zararının olmayacağı cevabını vermesinin bu ortamda anlamlı ve normal olduğunu vurgulamıştır. Hz. Âişe'nin bu cevabının aynı zamanda sûrelerin (namazda) öne veya arkaya alınmasının caiz olduğunu gösterdiğini ifade etmiş; *Sahîh*'te Huzeyfe ve İbn Mes'ûd kanalıyla nakledilen ve Resûlullah'ın (s.a.s) gece namazını kılarken önce Bakara, sonra Nisâ sonra da Âl-i İmrân sûrelerini okuduğunu bildiren rivayetin de buna delil olduğunu söylemiştir.⁴³

İbn Kesîr'in Buhârî hadislerinin şerhi bağlamında zikrettiği diğer rivayetleri desteklemek amacıyla âyetlerle istişhadda bulunduğu dair örnekler de vardır. Mesela, "Kur'ân'ın Kureyş ve Arap Lisanı Üzere Nâzil Olması" babında zikredilen bir hadisi şerh ederken İbn Ebî Davud'dan bir rivayet nakletmiş ve bu rivayeti desteklemek amacıyla, ez-Zümer 39/28, eş-Şuarâ 26/192-195, en-Nahl 16/103 ve Fussilet 41/44 âyetlerini zikretmiş ve ayrıca aynı manaya delalet eden pek çok âyet bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴

İbn Kesîr'in rivayetlere ilişkin açıklamalarını hem âyet hem de hadislerle destekleme tavrının bir örneğini ise "Kur'ân'ı Tegannî ile Okumayan Kimse" babında naklettiği Buhârî rivayetindeki izahlarında görmekteyiz. Söz konusu babda Ebû Hureyre'den gelen "Resûlullah

⁴¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 147-148. İbn Kesîr'in, açıklamasını hem ayet hem de hadis ile desteklemesinin bir örneği için bk. 174-175.

⁴² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 139-141.

⁴³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 141-143. Bir başka örnek için bk. 85.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 51-52.

dedi ki: Allah peygamberin Kur'ân'ı tegannî edişini dinlediği kadar başka bir şeyi dinlememiştir." rivayetini nakleden İbn Kesîr, rivayetle ilgili âyet ve hadislerle desteklediği şu açıklamalara yer vermiştir:

"Hadisin manası şudur: Allah bir peygamberin açıktan ve güzel okuyuşuna kulak verdiği kadar başka bir şeye kulak vermemiştir. Böyledir çünkü peygamberlerin mükemmel yaratılışlarından ileri gelen güzel sesleri ile bütün haşyetleri okuyuşlarında toplanmaktadır. Buradaki amaç da budur. Allah iyi olsun kötü olsun bütün kullarının seslerini işitmektedir. Bu Âişe'nin (r.anhâ) 'Allah'ın işitmesi bütün sesleri kuşatmıştır.'⁴⁵ sözünde olduğu gibidir. Ne var ki, şu âyette olduğu gibi mü'min kullarının okuyuşunu işitmesi daha muazzamdır: 'Ne zaman bir faaliyet göstersen, Kur'ân'dan bir bölüm okusan ve ne zaman bir iş yaparsanız, ona koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.'⁴⁶

İbn Kesîr'in hem âyet hem hadislerle istişhadı sadece şerh ettiği Buhârî rivayetlerinin izahıyla sınırlı değildir. Şerh bağlamında naklettiği diğer rivayetlere ilişkin yaptığı açıklamaları yahut rivayette geçen konuyu da âyet ve hadislerle desteklediğini gösteren örnekler bulunmaktadır.⁴⁷

İbn Kesîr'in fezâilü'l-Kur'ân şerhinde hadislerle istişhadın yoğunluğuna karşın âyetlerle istişhad yoğun değildir. İbn Kesîr'in bahse konu tavrı, âyetlerle istişhadın diğer uygulamalara göre az yoğunlukta olduğu zengin içerikli (olgun/klasik dönem) şerhlerdeki uygulamalarla benzerlik arz etmektedir.⁴⁸

2.3.3.3. Farklı Tarıklere Yer Vermesi

Şerhe konu edilen hadisin farklı tarihlerini zikretme uygulaması derleme hadis şerhlerinde kısmen, temel hadis eserleri üzerine yazılan şerhlerde ise belli bir yoğunlukta görülmektedir.⁴⁹ İbn Kesîr, Buhârî rivayetlerini şerh ederken rivayetlerin farklı tarihlerine de yer vermektedir. Kimi zaman meseleyi uzatmamak adına rivayetin tarihine işaret etmekle yetinmiştir.⁵⁰ Böyle durumlarda İbn Kesîr, konunun anlaşılmasına yeterli gelecek kadar rivayeti naklettikten sonra diğer rivayetlere bahse konu rivayetin senedini ya da anlamını güçlendirmek amacıyla atıfta bulunmayı tercih etmektedir. Nitekim başka bir eserinde bu uygulamasını bir şerh yöntemi olarak kullandığını kendisi de ifade etmiştir.⁵¹ Kimi zaman da anlamı daha belirgin bir hale getirmek ya da yalnızca lafız farklılıklarını göstermek için lafız farklılıklarını açıkça zikretmektedir. Örneğin, "Kur'ân'ın Cem'i" babında yer alan ve Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği hadiste geçen Zeyd b. Sâbit'in "... sonra Kur'ân'ı (yazılı olduğu) hurma dallarından, ince taş levhalardan ve insanların ezberlerinden cem' etmek üzere işe koyuldum" ifadesinin başka bir rivayette "hurma dallarından, tahta parçalarından ve kaburga kemiklerinden" şeklinde, bir başka rivayette ise "kürek kemiklerinden, semerlerden ve insanların kalplerinden" şeklinde geçtiğini söylemiştir.⁵²

Müellif, şerh sadedinde yer verdiği diğer rivayetlerin de farklı tarihlerini yahut tarihlerdeki lafız farklılıklarını zikretmiştir. "Kur'ân'ın Cem'i" babında yer verdiği Buhârî rivayetini izah ederken İbn Ebî Dâvud'dan naklettiği; İbn Mes'ûd'un Resûlullah'ın ashâbi

⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut, Âdil Mürşid ve diğerleri (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 40/228; Buhârî, *Sahîh*, "Kitâbu't-Tevhîd", 9.

⁴⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 179-182.

⁴⁷ Bk. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 169-170, 189.

⁴⁸ Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, 259; Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'sindeki uygulamayı tespit eden bir başka çalışma için bk. Talat Sakallı, *Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 168.

⁴⁹ Bk. Türcan, "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği", 349; a.mlf., *Hadis Şerh Geleneği*, 224.

⁵⁰ Bk. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 267-269. İbn Kesîr burada Buhârî'den naklettiği rivayetle ilgili farklı tarihleri nakletmiş, daha pek çok tarih olduğunu, ancak uzatmamak için bunlara yer vermediğini, söz konusu hadisle ilgili doğru olanın Buhârî'nin de ifade ettiği Cündeb kanalıyla gelen rivayet olduğunu söylemiştir.

⁵¹ Bk. İbn Kesîr, *İrşâdü'l-fakîh*, 21.

⁵² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 62-63.

arasında Kur'ân'ı en iyi bilen kimse olduğunu ifade ettiği hutbeyi içeren uzunca rivayetle ilgili olarak şöyle demiştir:

“Bunun aslını Buhârî ve Müslim nakletmiştir. Bunların lafzında şu da vardır: *'Muhakkak ki Muhammed'in (s.a.s) ashâbı benim onlar içerisinde Kur'ân'ı en iyi bilenleri olduğumu bilirler.'*”⁵³

İbn Kesîr'in zikrettiği rivayetlerin diğer tariklerindeki lafız farklılıklarına yer verme uygulamasının bir örneğini “Kalpleriniz Kur'ân Üzerinde Birleştiği Sürece Kur'ân Okuyunuz” babında naklettiği rivayete ilişkin açıklamalarında da görmekteyiz. O, “*Kur'ân'ı kalplerinizin üzerinde birleştiği sürece okuyun. Eğer ihtilafa düşerseniz onu bırakın.*” rivayetine ilişkin şu açıklamaya yer vermiştir:

“Hadisin manası şudur: Hz. Peygamber ümmetini meşgul ve bıkkın bir haldeyken değil de kalplerin Kur'ân tilavetinde tefekkür ve tedebbürde birleştiği zaman Kur'ân tilavetine teşvik etmiştir. Çünkü bu durumda (meşgul ve bıkkınken okunduğunda) tilavetten hedeflenen amaç gerçekleşmez. Bu, Resûlullah'ın *'Amellerden gücünüz yettiği kadarını üstlenin. Siz usanmadıkça Allah usanmaz'* buyruğudur. Yine şöyle buyurmuştur: *'Allah için en sevimli ameller sahibinin devamlı yaptığı amellerdir.'* Hadisin bir başka lafzında da şöyledir: *'Allah için en sevimli ameller, sahibinin az da olsa devamlı yaptığıdır.'*”⁵⁴

İbn Kesîr burada hadisin anlamına ilişkin yaptığı açıklamayı desteklemek üzere naklettiği “*Allah için en sevimli ameller, sahibinin devamlı yaptığı amellerdir.*” rivayetinin diğer tarihindeki “az da olsa” kaydına dikkat çekmiştir.

İbn Kesîr'in farklı tariklere işaret etmesinde, hadisin huciyet değerini arttırma, daha geniş yorumlama için lafız farklılıklarının imkânından yararlanma ya da bir hâdisenin bütün boyutlarını açığa çıkarma gibi bir amaç gütmeyeceği; hadisle ilgili bilgilendirme ve rivayeti güçlendirme anlayışıyla hareket ettiği söylenebilir. İbn Kesîr'in gerek Buhârî rivayetlerinin gerekse onları şerh ederken yer verdiği diğer rivayetlerin farklı tariklerini zikretme uygulamaları onun eserinin derleme hadis şerhlerinden ayrıldığı yönlerinden birisidir. Zira derleme şerhler bir eseri bütün olarak şerh etme amacı taşımadıkları için daha pratik gayelerle telif edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak derleme şerhlerde farklı tariklere çok kısa olarak işaret etmekle yetinilmiştir.⁵⁵ Oysa yer verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere İbn Kesîr, hem şerh ettiği Buhârî rivayetlerinin hem de rivayetlerin şerhinde naklettiği diğer rivayetlerin farklı tarihlerine ve bazen de tarihlerdeki lafız farklılıklarına yer vermiştir.

2.4. Buhârî'nin Bab Başlıkları ile Hadisler Arasındaki Münasebete İlişkin İbn Kesîr'in İzahları

Hadis şerhlerinde özellikle beş ve altıncı asırlar itibarıyla bab-hadis uyumuna dair yaklaşımlar şerhlerde görülmeye başlanmış, özellikle Nevevî'nin (ö. 676/1277) şerhiyle beraber bu yöntem daha da belirginleşmiştir. Aynı zamanda musannifin hadisin anlamına ilişkin yaklaşımını açığa çıkaran bu uygulamalarla ilgili izahlar Kirmânî (ö. 786/1384), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Aynî (ö. 855/1451) gibi ileri gelen şârihlerce hadis şerhinin temel sistematiğine dâhil edilmiştir.⁵⁶ İbn Kesîr de şerh ettiği Buhârî rivayetleri ile ilgili olarak rivayetin zikredildiği bab başlığı ile olan münasebetine dair fikirlerini beyan etmiştir. Bu bakımdan onun bu tavrı, musannifin görüşlerinin şerhin konusu haline getirildiği dönemin özelliklerine uygun bir yaklaşımdır. İbn Kesîr bab başlıkları ile altında serdedilen hadislerin uyumuna dair fikirlerini genellikle “babın bu hadisle münasebeti” (ووجه مناسبة الباب لهذا الحديث)⁵⁷, “Buhârî'nin bu hadisi îrâdındaki maksat” (الغرض من إرادته هذا الحديث)⁵⁸, “Buhârî'nin bunu

⁵³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 80. Bir başka örnek için bk. 184.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 269-270.

⁵⁵ Bk. Türçan, “Anadolu'da Hadis Şerhçiliği”, 349.

⁵⁶ Özellikle Hattâbî (ö. 388/998) sonrası görülen ve yedinci asırdan itibaren belirgin hale gelen bu yaklaşımı, şerh edebiyatında dönüşümün temel bir göstergesi olarak ele alan bir çalışma için bk. Türçan, *Hadis Şerh Geleneği*, 54-59, 292.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 173.

⁵⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 40.

nakletmedeki amacı açıktır” (ومقصود البخارى منه ظاهر)⁵⁹, “Buhârî’nin kastettiği amaç” (والغرض منه)⁶⁰, “Hadisin başlıkla münasebeti” (ومناسبته للترجمة)⁶¹, “ondan (hadisi zikretmesinden) murad” (والمراد منه)⁶² gibi ifadelerin ardından serdetmiştir. Kimi zaman da “Bu ve öncesindeki hadisin “Kur’ân’ın Faziletleri Kitâbı’nda zikredilmelerindeki münasebet” (والمناسبة في ذكر هذا الحديث والذي قبله في فضائل القرآن)⁶³ ifadesinin ardından rivayetlerin neden fezâilü’l-Kur’ân’da zikredildiğine dair açıklamada bulunmuştur.

İbn Kesîr’in bab başlığı ile hadisin münasebetini izahının bir örneğini “Kur’ân’ın Diğer Sözlere Olan Üstünlüğü” babında naklettiği Hz. Peygamber’in geçmiş ümmetlerin ömrüne nispetle kendi ümmetinin ömrünü ikinci namazı ile akşam namazı arasındaki vakte benzettiği rivayet hakkındaki açıklamasında görmekteyiz. İbn Kesîr söz konusu rivayeti naklettikten sonra hadisin bab ile münasebetini bu ümmetin ömrünün daha kısa olmasına rağmen ömrü uzun olan diğer ümmetlere üstün kılınmasıyla izah etmiş ve bu açıklamasını “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” (Âl-i İmrân 3/110) âyeti ve “Sizler ümmetler arasında yetmişinci grupsunuz. Onların Allah katında en hayırlısı ve en şerefli si zlersiniz.” hadisiyle desteklemiştir.⁶⁴

İbn Kesîr, Buhârî’nin bab başlığı ile naklettiği rivayetin uyumsuzluğuna da dikkat çekmiş ve bu yönde açıklamalar yapmıştır. Örneğin, “Kur’ân’ın Kureyş’in ve Arapların Lisanı ile Nazil Oluşu” babında Buhârî’nin zikrettiği bir hadis ile ilgili olarak⁶⁵, bab başlığı ile hadis arasında bir münasebet (uygunluk) olmadığını, Buhârî’nin bu hadisi bir önceki başlıkta⁶⁶ zikretmesi halinde münasebetin daha açık ve net olacağını söylemiştir.⁶⁷ Pek çok alimin söz konusu hadisin neden bu babda zikredildiğini anlayamadıklarını söyleyen İbn Hacer, İbn Kesîr’in bab başlığı ile hadisin uyumsuzluğuna dair bu görüşüne işaret etmiş ve bu eleştiriye cevap mahiyetinde açıklamalarda bulunmuştur. İbn Hacer bu durumun bazı müstensihlerden kaynaklanabileceği ihtimaline dikkat çekmekle beraber Buhârî’nin bilinçli bir tercihte bulunduğu kanaatinde. İbn Hacer’e göre Buhârî, bütün peygamberlerin kendi kavimlerinin diliyle gönderildiğini bildiren âyetin Hz. Peygamber’in kavmi olmalarından dolayı sadece Kureyş lisanı ile gönderilmesini gerektirmediğine işaret etmiştir. Zira Buhârî’ye göre Hz. Peygamber, bütün peygamberlerden farklı olarak hem kendi kavmi olan Kureyş’in lisanıyla hem de diğer bütün Arapların lisanıyla gönderilmiştir. Nitekim rivayette Hz. Peygamber kendisine soru soran bir bedevî ile sorduğu soruya ilişkin vahiy geldikten sonra cevabını anlayabilecek olmasından dolayı konuşmuştur. Bu durum ise vahyin Arap olsun olmasın soru soranın anlayacağı şekilde nazil olduğunun delilidir.⁶⁸

İbn Kesîr’in Buhârî’nin bab başlığını uygun bulmamasına ilişkin bir başka örneği de “Kur’ân’ı Ezberden Okumak” babında naklettiği hadisi şerh ederken yaptığı açıklamalarda görmekteyiz. Buhârî’nin bab başlığını “Buhârî’nin bu başlığı atması, Kur’ân’ı ezberden okumanın daha faziletli olduğu izlenimi uyandırmaktadır.” şeklinde yorumlayan müellif, alimlerin çoğunun Kur’ân’ı mushaftan okumanın daha faziletli olduğu görüşünde olduklarına

⁵⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 51.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 208.

⁶¹ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 174.

⁶² İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 147.

⁶³ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 50.

⁶⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 174-175.

⁶⁵ Hadiste Hz. Peygamber Ci’râne’deyken güzel koku sürülmüş bir adamın gelerek güzel koku süründükten sonra umre için ihrama giren kişinin durumunu sorması, Hz. Peygamber’in de bir müddet bekleyip vahiy geldikten sonra adamı çağırarak sorduğu sorunun cevabını vermesi anlatılmaktadır. Hadiste ayrıca vahiy geldiği esnada Hz. Peygamber’in yüzünün kıpkırmızı olması, uyuyan kimsenin nefes alıp vermesi gibi ses çıkarmasına ilişkin detaylar da yer almaktadır. Bk. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 52-53.

⁶⁶ Bir önceki babın başlığı: “Vahyin Nüzülü Nasıldır ve İlk Nazil Olan Vahiy”.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 52-53.

⁶⁸ Ebü’l-Fadl Muhammed b. Ali İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1379), 9/10.

işaret etmiştir. Kendisinin de benimsediği bu görüşü başka rivayetlerle ve selefe ait açıklamalarla desteklemiştir.⁶⁹ Buhârî'nin bab başlığını uygun bulmayan İbn Kesîr, açıklamaların sonunda "tenbih" (تنبيه) notu düşerek, bu babda Buhârî'nin Sehl hadisini⁷⁰ nakletmesindeki amacının doğru bir çıkarıma dayanmadığını belirtmiştir. O, Buhârî'nin Sehl hadisini, Kur'ân'ın ezberden okunmasının yüzünden okunmasından daha faziletli olduğu anlamına geldiğini düşünerek sevk ettiği kanaatindedir. Oysa hadis İbn Kesîr'e göre, muayyen bir durum üzere söylenmiştir ve Kur'ân'ı ezbere okumanın herkes için daha faziletli bir davranış olduğu anlamına gelmemektedir. Üstelik ona göre eğer hadis ezberden okumanın daha faziletli olduğuna delâlet etseydi bu babda sadece bu hadisin değil, okuma yazma bilmeyen Hz. Peygamber'in halinin ve ezberden okumasının zikredilmesi daha uygun olurdu. Ayrıca hadisin siyakından, Hz. Peygamber'in Sehl'e, sûreleri evlenmek istediği hanıma öğretip öğretmeyeceğini tespit etmek için ezbere bilip bilmediğini sorduğu anlaşılmaktadır. Yoksa hadisteki maksat Kur'ân'ın yüzünden ya da ezbere okunmasının üstünlüğünü belirlemek değildir.⁷¹

Bir başka örnekte İbn Kesîr, "Kur'ân'ı Tegannî ile Okumayan Kimse ve Allah Teâlâ'nın 'Kendilerine okunmakta olan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu?' Kavli" babı ile ilgili olarak Buhârî'nin babda yer verdiği âyeti⁷² bu babla ilişkilendirmesinin tartışmaya açık olduğunu belirtmiştir. Âyetin, kâfirlerin Peygamber'in doğruluğuna delil sadedinde mucizeler istemeleri üzerine nazil olduğunu söyleyen İbn Kesîr, âyetin "Sen ümmî birisi olduğun halde sana Kur'ân'ı indirmiş olmamız delil olarak onlara yetmiyor mu?" anlamında olduğunu belirtmiş ve "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi." mealindeki Ankebût sûresi 48. âyeti bu açıklamasına delil getirmiştir. İbn Kesîr, bu âyette Peygamber'in bu vahiyle öncekilerin ve sonrakilerin haberlerini bildirmesinin anlatıldığını, dolayısıyla Kur'ân'ı tegannî ile okumakla ya da onunla dünyalık işlerden vazgeçmek arasında âyetin bir ilgisi olmadığını ifade etmiş ve her hâlükârda Buhârî'nin bab ile ilişkilendirmesinin şüphe götürür bir durum olduğunu belirtmiştir.⁷³

Bu konudaki bir başka örnek ise "Kur'ân Ne Kadar (Sürede) Okunur" babında geçen rivayettir. İbn Kesîr, Buhârî'nin bu babda naklettiği ilk rivayetle ilgili olarak Buhârî'nin bu başlık ile bu hadis arasında kurduğu münasebetin tartışmaya açık olduğunu, Buhârî'nin zikrettiği ikinci hadisin başlıkla münasebetinin ise daha net olduğunu söylemiştir.⁷⁴ İbn Hacer, İbn Kesîr'in Buhârî'nin bab başlığı ile hadis arasındaki münasebeti uygun bulmayışına dikkat çekmiş ve onun bu eleştirisinin yerinde olmadığını ifade etmiştir. İbn Hacer, hadis ile başlık arasındaki münasebeti, başlık yapılan âyetin⁷⁵ hadisin devamında yer alan Ebû Mes'ûd'un Resûlullah'tan aktardığı "Bir gecede Bakara sûresinin son iki âyetini okuyan kimseye bunlar yeterlidir." ifadesinden çıkarılan hükme uygun oluşu ile izah etmiş; âyet ve hadisin işaret ettiği ortak noktanın ise Kur'ân okuma süresi için kifayeti belirtmesi olduğunu söylemiştir. İbn Hacer'e göre bu durum rivayetin başında yer alan İbn Şübrüme'nin hadisin ravisi Süfyân b.

⁶⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 211. İbn Kesîr burada ayrıca Kur'ân'ın öğretilmesi meselesi ile ilgili hem kendi görüşüne hem de başka alimlerin görüşlerine yer vermiştir.

⁷⁰ Hadiste Hz. Peygamber'in, evleneceği kadına mehir olarak vereceği maddi bir şeyi olmayan Sehl'e Kur'ân'dan ne bildiğini sorduğu, onun da bildiği sûreleri söylediği ve Resûlullah'ın bu sûreleri ezbere okuyup okuyamadığını sorması üzerine ezbere okuyabildiğini ifade edince Sehl'i evlenmek istediği kadına nikahladığı anlatılmaktadır. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 22 (No. 5030)

⁷¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 213.

⁷² el-Ankebût 29/51.

⁷³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 182.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 247.

⁷⁵ Söz konusu bab başlığı tam olarak şöyledir: "Kur'ân Ne Kadar (Sürede) Okunur ve 'Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun' Kavli".

Uyeyne'ye söylediği “Ben bir kişiye Kur’ân’dan ne kadarının yeterli olacağına baktım ve üç âyetten daha az bir sûre bulamadım” sözünün hilafıdır.⁷⁶

2.5. ‘Fasl’ Başlığı Altında Yaptığı İzahlar

İbn Kesîr şerh ettiği hadislerle ilgili açıklamalarının sonunda zaman zaman “فصل” şeklinde bir başlık koyarak rivayete yahut rivayetin konusuna ilişkin daha detaylı bilgiler aktarmaktadır. “Fasl” bölümünde müellif, kimi zaman hadiste geçen konu ile ilgili farklı görüşlere temas etmekte kimi zaman da hadiste geçmeyen ama konuyla bir şekilde ilişkili gördüğü meseleleri ele almaktadır. Örneğin, ‘Te’lifü’l-Kur’ân’ babında açtığı fasl başlığında babdaki hadislerde geçmeyen, Mushaf’ın noktalanması ve harekelenmesine dair detay bilgilere yer vermiştir.⁷⁷

“Kur’ân Ne Kadar (Sürede) Okunur” babının sonundaki fasl başlığı altında yaptığı açıklamalar da İbn Kesîr’in bahsedilen tutumunu örneklemek adına zikre değerlidir. Babda zikredilen Buhârî rivayetiyle ilgili olarak, bu rivayetin zahirinin Kur’ân’ı yedi günden daha kısa sürede okumanın nehyini gerektirdiğini ifade eden ve bu açıklamasını Ebû Ubeyd’den naklettiği başka rivayetlerle destekleyen müellif, Kur’ân’ın yedi günden daha kısa sürede okunacağına cevaz veren rivayetler ve görüşler bulunduğunu ifade etmiştir. Hadisin şerhinde bu görüşlerden bazılarını zikretmişse de ardından açtığı “فصل” başlığı altında konuyla ilgili farklı görüşleri daha detaylı ele almıştır.⁷⁸

2.6. Hadislerin Fikhî Yönüne Temas Etmesi

İbn Kesîr’in fezâilü’l-Kur’ân şerhinde dikkat çeken önemli bir uygulama da hadislerden çıkarılabilecek fikhî hükümlere işaret etmesidir. O, şerh ettiği Buhârî rivayetleri ve bu rivayetleri şerh bağlamında naklettiği diğer rivayetlerdeki fikhî meseleler üzerinde de durmuştur. Kimi zaman hadisten hareketle konuya ilişkin kendi ulaştığı hükümleri beyan etmiş kimi zaman da konuyla ilgili başka âlimlerin (bu kelime bazen şapkalı bazen şapkasız yazılmış) fikhî görüşlerini aktarmıştır. Örneğin “Kur’ân’ın Cem’i” babında geçen Buhârî rivayetini şerh ederken gündeme getirdiği İbn Abbâs rivayetinden, âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğunun, sûrelerin tertibinin ise Hz. Osman tarafından yapıldığının anlaşıldığını belirterek bazı fikhî çıkarımlarda bulunmuştur. Buna göre “Bir kimsenin Kur’ân âyetlerini bu tertibin dışında okuması doğru değildir. Kim bu tertibe uymazsa büyük hata yapmış olur. Sûrelerin bu tertip üzere okunması ise Hz. Osman’a uymuş olmaktan dolayı müstehaptır. Doğru olan bunları da peş peşe okumaktır. Nitekim Peygamber (s.a.s) Cuma namazında Cuma sûresini ve Münâfikûn sûresini, bazen de Âlâ ve Gâşiye sûrelerini peş peşe okumuştur.”⁷⁹

İbn Kesîr’in hadislerin şerhinde fikhî bakışla hareket ettiğinin bir örneği de Abdullah b. Muğaffel rivayetine yaklaşımında görülür. Abdullah’ın Hz. Peygamber’i, Mekke’nin fethedildiği gün bineğinin üzerinde Fetih sûresini okurken gördüğünden bahsettiği rivayetle ilgili olarak İbn Kesîr şu açıklamayı yapmaktadır:

“Bu hadis, daha önce geçen Kur’ân’ı muhafaza etmeyle ve kişinin seferde olsun ya da olmasın onu devamlı okumasıyla ilişkilidir. Âlimlerin çoğuna göre yolda olmadığı sürece Kur’ân’ı binek üzerinde okumak mekruh değildir. İbn Ebî Dâvûd (bu kelime bazen u’nun şapkası ile bazen de şapkasız yazılmış), Ebü’l-Derdâ’nın Kur’ân’ı, yolda binek üzerinde okuduğunu nakletmiştir. Ömer b. Abdilazîz’in buna izin verdiği, İmâm Mâlik’in ise bunu kerih gördüğü rivayet edilmiştir. Yine İbn Ebî Dâvûd, İbn Vehb’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: ‘Mâlik’e gece namazı kılan ve okuduğu sûreyi bitirmeden mescide giden adam hakkında (‘bitirmediği âyetleri yolda okuyabilir mi?’ diye) sordum. Mâlik şöyle dedi: ‘Yolda Kur’ân okunacağına dair bir şey bilmiyorum.’ Şa’bî şöyle demiştir: ‘Üç yerde Kur’ân okumak mekruhtur. Banyoda, tuvalette ve dönen değirmende.’ Seleften pek çok

⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 9/95.

⁷⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 149-152.

⁷⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 249-262. “فصل” başlığı altında rivayetlere ilişkin diğer açıklamaları için bk. 122, 137, 149, 182.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 73-74. Diğer örnekler için bk. 140, 225-227.

kimse banyoda Kur'ân okuma konusunda ona (Şa'bî'ye) muhalefet etmiş ve banyoda Kur'ân okumanın mekruh olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar, Mâlik, Şâfiî, İbrâhim en-Neha'î ve diğerleridir. İbn Ebî Dâvûd, Ali b. Ebî Tâlib'in bunu kerih gördüğünü rivayet etmiştir. İbnü'l-Münzir ise, bu görüşü Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, eş-Şa'bî, el-Hasen el-Basrî, Mekhûl ve Kabîsa'dan aktarmış ve İbrâhim en-Neha'î'nin bir görüşü olarak nakletmiştir. Ebû Hanîfe'nin de banyoda Kur'ân okumayı kerih gördüğü nakledilmiştir. Def-i hacet yapılan yerde Kur'ân okumanın keraheti ise açıktır. Eğer Kur'ân'ın şerefini korumak maksadıyla haram olduğu söylene bu da uygun bir görüş olurdu. Dönen değirmende Kur'ân okumanın mekruh oluşu ise, Kur'ân dışındaki yüksek bir sesin onu bastırmaması içindir.⁸⁰

İbn Kesîr bazen de "hadiste şuna delil vardır" diyerek ulaştığı fikhî sonucu ifade etmiştir.⁸¹ Ancak o bu ifadeyi her zaman fikhî bir hükmü beyan amacıyla kullanmamış, hadisin anlamına dair ulaştığı sonucu ifade etmek için de kullanmıştır.⁸²

Tasavvufî şerhlerin bir kısmı da dâhil⁸³ bütün şerh türlerinde belli ölçüde var olan fikhî yaklaşım İbn Kesîr'in bu şehrinde de çoğunlukla farklı fikhî görüşleri aktarmak, zaman zaman da kendi ulaştığı hükümleri ifade etmek şeklinde kendini göstermektedir. Ancak *Fethu'l-Bârî* ve *Umdetü'l-kârî*'de görülen fikhî hükümlerin dayandığı delilleri ortaya getirme hatta bu delileri tartışma tavrı⁸⁴ İbn Kesîr'in bu şerhinde görülmemektedir.

SONUÇ

İbn Kesîr, tefsirinde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini iki türlü istihdam etmiştir. Birincisi, söz konusu rivayetlere ilgili sûre ya da âyetin tefsiri bağlamında yer vermiştir. Onun bu tavrı sûrelerin faziletine ilişkin fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin kullanımında diğer müfessirlerle aynı yöneme tâbi olduğunu göstermektedir. İkincisi, fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini tefsirinin başında "Fezâilü'l-Kur'ân" başlığıyla ayrı bir bölüm açarak nakletmiştir. Bu uygulaması ise söz konusu rivayetleri derleyen müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserleri ile benzerlik arz etmektedir. Bu benzerlik sadece şekilsel olarak aynı başlık altında bu rivayetlere yer vermekle sınırlı değildir. İbn Kesîr, naklettiği fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamını müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerindeki gibi geniş tutmuş; tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur'ân tarihine ilişkin bilgileri içeren rivayetleri nakletmiştir. Sözü edilen benzer yönler, İbn Kesîr'in, tefsirinin başında zeyl olarak koyduğu bu çalışmasının müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatürüne dâhil edilmesinde etkili olmuş görünmektedir. Oysa İbn Kesîr'in bu çalışmasını müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinden temelde ayıran ve literatürde özgün bir eser olarak nitelememizi gerektiren yönleri vardır.

İbn Kesîr, tefsirinin başında yer verdiği fezâilü'l-Kur'ân başlığında Buhârî'nin *Sahîh*'indeki "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân" bölümündeki rivayetleri esas almış ve bu rivayetleri şerh etmiştir. Şu var ki *Sahîh-i Buhârî*'den iktibas ettiği bölümde sûre ve âyetlerin faziletiyle doğrudan ilgili hadisleri, tefsirinin içinde belli sûre ve âyetler bağlamında nakletmek için ayırmıştır. Diğer kaynaklarda rivayet edilen fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini ise Buhârî rivayetlerini şerh esnasında nakletmiştir. Dolayısıyla fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini ilgili bab başlıkları altında derleyip nakletmek amacıyla telif edilen müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinden hem yapısal olarak hem de rivayetleri nakletme amacı açısından ayrılmaktadır. Yine İbn Kesîr'in *Sahîh-i Buhârî* dışındaki kaynaklardan naklettiği rivayetlerle ilgili hadisçi titizliğiyle hareket ederek detaylı sıhhat değerlendirmelerine yer vermesi de bu çalışmasını rivayetlerin sıhhatine dair değerlendirmelerinin daha az olduğu müstakil eserlerden farklı kılmaktadır.

İbn Kesîr'in fezâilü'l-Kur'ân bölümünde Buhârî rivayetlerine yönelik temel iki uygulaması rivayetlerin tahrîclerini yapması ve rivayetlerin muhtevasına yönelik izahlarda

⁸⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 224.

⁸¹ Bk. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 195-198.

⁸² Bk. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 229, 235.

⁸³ Mesela İbn Ebî Cemre'nin *Behcetü'n-nüfûs* adlı eserindeki fikhî yaklaşım için bk. Türçan, *Hadis Şerh Geleneği*, 214-219.

⁸⁴ Bk. Türçan, *Hadis Şerh Geleneği*, 271-284.

bulunmasıdır. Şerh ettiği Buhârî rivayetlerine ilişkin sıhhat değerlendirmesinde bulunmayan müellif, diğer kaynaklardan naklettiği rivayetlerle ilgili hadisçi titizliğiyle hareket etmiş ve rivayetlerin sıhhatlerine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. İbn Kesîr'in bu tavrı, şerhe konu edilen esere atfedilen sahihlik vasfının bir neticesi olarak klasik dönem hadis şerhlerinde görülen tenkidten ziyade izah ve bilgilendirme amaçlı şerh uygulamasıyla örtüşmektedir. Hadislerin şerhinde genel olarak rivayetlerin muhtevasını izaha yoğunlaşan İbn Kesîr, bu izahlarını bazen doğrudan muhtevaya ilişkin açıklamalarla ortaya koyarken bazen rivayetdeki kelime ya da ifadelerin izahlarına yönelmiş bazen de muhtevaya dair açıklamalarını âyet ve hadislerle temellendirerek zenginleştirmiştir. Son uygulamasında âyetlerden ziyade hadislere ağırlık veren müellifin bu tavrı âyetlerle istihâdın daha az rastlandığı zengin içerikli (olgun/klasik dönem) şerhlerdeki uygulamalarla benzerlik arz etmektedir. Üstelik bab-hadis uyumuna dair yaptığı izahlar, şerhe konu edilen eserin yapısal özelliklerinin ve musannifinin görüşlerinin dikkate alındığı, inceleme konusu yapıldığı hadis şerh anlayışına dönemselsel olarak uygun düşmektedir. Eser bu yönüyle belli bir hadis kitabının belli bir bölümü üzerine yapılan şerh olması bakımından derleme hadis şerhlerinden farklı uygulamalar içermektedir. Ayrıca İbn Kesîr'in Buhârî rivayetlerini şerh esnasında naklettiği rivayetlere ilişkin detaylı sıhhat değerlendirmelerine yer vermiş olması da onun eserini derleme hadis şerhlerinden farklı kılan bir yöndür.

İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki belli bir bölümü bir bütün olarak iktibas ederek şerh etmesi ve şerh esnasında fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini istihdam etmesi yönüyle fezâilü'l-Kur'ân literatüründe ayrı bir konuma sahiptir. Eser bütün bu özellikleriyle müellifinin tefsir, hadis ve hadis şerhi alanlarındaki bilgi ve donanımını yansıtmaktadır. Aynı zamanda bir âlimin farklı alanlardaki uzmanlıklarının fezâilü'l-Kur'ân literatürü çerçevesinde bir araya gelişini de örneklemektedir.

KAYNAKÇA

- Abduganiev, Asilbek. "Mâverâünnehir Hanefî Hadis Âlimlerinden Ebü'l-Abbâs el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 24 (2018), 105-135.
- Afsaruddîn, Asmâ. "The Fadaıl Al-Qur'an Genre and Its Socio-Political Significance", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 0/3 (Nisan 2012), 95-106.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaut, Âdil Mürşid ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akpınar, Ömer Faruk. "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı". *İSTEM* 9/17 (2011), 177-194.
- Aydemir, Abdullah. "Fezâilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. Beyrut: Dâru Tavk'ı'n-Necât, 1422.
- Bulut, Ali. *Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbu Fezâilü'l-Kur'ân'ı -Bir Kavram ve Eser İncelemesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Ebü's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-'Imâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî. *Fezâilü'l-Kur'ân*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiye, 1416.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. b.y.: Dârü Taybe, 1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1407/1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî. *İrşâdü'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*, thk. Behcet Yusuf Ebü't-Tayyib. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996.
- İbnü'd-Durays, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb. *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ nezele mine'l-Kur'ân bi Mekke ve mâ nezele bi'l-Medîne*. thk. Gazve Budeyr. Suriye: Dârü'l-Fıkr, 1408/1987.
- Kara, Rıdvan. *İbn Kesîr'in "Fezâilü'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kâsım b. Sellâm. Ebû Ubeyd. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atıyye ve Muhsin Harabe, Vefâ Takiyyüddîn. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1415/1995.
- Müstağfirî, Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. b.y.: Dârü İbn Hazm, 2008.
- Sakallı, Talat. *Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Türcan, Zişan. "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği". *Uluslararası Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli. Samsun: Ceylan Ofset, 2011, 339-343.
- Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği -Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü-*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.